

УДК 338.2

К. В. Беда,
аспірант, ХНУ імені В.Н. Каразіна

ВИКОРИСТАННЯ ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ АНАЛІЗУ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

E. Beda,
PhD student, V.N. Karazin KNU

APPLYING OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX FOR THE ANALYSIS OF SOCIAL DEVELOPMENT LEVELS

У статті розглянуто сутність людського розвитку та його значення для визначення суспільного розвитку країни. Розглянуто складові елементи визначення людського розвитку, а також зосереджено увагу на з'ясуванні сутності та методів розрахунку Індексу людського розвитку. Проведено аналіз показників людського розвитку для чотирьох категорій країн. Встановлено основні тенденції людського розвитку для країн світу та для України.

In the article was determined the nature of human development and its importance for distinguishing of social development. The components of the elements of the definition of human development were revealed, as well as focused on the nature and calculating methods of the Human Development Index. The analysis of human development indicators for the four countries was made. The basic tendencies of human development for countries and for Ukraine were determined.

*Ключові слова: людський розвиток, Індекс людського розвитку, соціальний розвиток.
Key words: Human Development, Human Development Index, social development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людський розвиток означає набагато більше, ніж зростання або падіння національних доходів. Можна говорити про створення середовища, в якому люди можуть повністю реалізувати свій потенціал і вести продуктивне, творче життя у відповідності зі своїми потребами та інтересами. Люди є реальним багатством націй. Розширюючи вибір, люди зможуть вести життя, яке вони цінують. І таким чином, розвиток є набагато більше, ніж економічне зростання. Матеріальні цінності лише є засобом розширення вибору для людини. Тому постає проблема адекватного визначення рівня людського розвитку, а також соціального розвитку країни. Базуючись на даних показниках, можливо визначити подальший вектор соціально-економічного розвитку країни.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ ОСТАННІХ РОКІВ

Серед вже існуючих показників для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя й інших показників країн світу існує інтегральний індекс, а саме Індекс людського розвитку (ІЛР). Індокси людського розвитку почали застосовуватися в наукових дослідженнях порівняно недавно. Основну увагу вчені приділяють окремим країнам та регіонам. У цілому ж інтерес до теоретичного осмислення питань соціально-економічного розвитку значно актуалізувався в останні десятиліття. Різні аспекти цієї проблематики знайшли відображення в роботах таких українських та російських вчених, як Л.І. Абалкін, В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, В.І. Гурьев, С.П. Ермаков, Л.Е. Дарській, В.І. Жуков, Ж.А. Зайончковська,

Л.П. Керб, Н.Д. Кондратьев, Л.П. Кураков, Р.М. Шніппер, Б.М. Штульберг та ін. Дуже істотним є внесок зарубіжних економістів, таких як Р.Л. Акофф, І. Ансофф, Р. Арон, К. Боумен, Дж. Кларк, Р. Лукас, Дж. Паркінсон, Т. Пітере, М. Портер, Г. Саймон, А.А. Томпсон, Р. Уотермен та ін. Проте використання Індексу людського розвитку та пов'язаних з ним показників не розповсюджено аналіза загального соціально-економічного розвитку держав.

МЕТА СТАТТІ

- визначити сутність людського розвитку;
- визначити сутність та методи розрахунку ІЛР, а також показників, що з ним пов'язані;
- проаналізувати тенденції країн світу, пов'язані рівнем людського розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом ХХ століття розглядалися різні методики вивчення суспільного розвитку і життя населення. Науковці продовжують займатися пошуком системи компонентних індексів і інтегрального показника оцінки рівня розвитку, незважаючи на складність у визначенні поняття і меж його здійснення. Для кожної держави та етапів її розвитку характерна своя міра єдності кількісних та якісних сторін розвитку в цілому та складових. Підходи до об'єктивної оцінки рівня міського розвитку можуть розглядатися як дослідження можливостей і ступеня задоволення потреб людей при наявному стані довкілля та умов життєдіяльності, які створюються для реалізації здібностей людини. Потреби людей в матеріаль-

Рис. 1. Розрахунок Індeksu людського розвитку

Джерело: складено автором на основі джерела [4].

них і духовних благах постійно змінюються та розвиваються, вони залежать від суспільного ладу, рівня освіти, політичних, соціально-економічних, екологічних та інших чинників.

Концепція людського розвитку ПРООН створювалася саме для завдань сприяння людському розвитку у всесвітньому масштабі, на міжнародному рівні. У зв'язку з цим методологія розрахунку Індeksu людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу. Кожен з показників покликаний кількісно виразити один з ключових напрямів (вимірів) людського розвитку. Ці показники періодично переглядаються, вдосконалюються і т. ін., проте ключові виміри людського розвитку залишаються незмінними відтоді, як Мегнад Десаї та Амартья Сен винайшли індекс розвитку людського потенціалу (індекс людського розвитку — ІЛР), а ПРООН включила його у свою доповідь 1990 року [1].

У цілому вимір людського розвитку будується на мінімальному наборі показників, кожен з яких покликаний кількісно представити один з ключових вимірів людського розвитку (довголіття, освіченість і матеріальний рівень життя). Передбачається, що ці три виміри безумовно відображають "вибір людини", в тому сенсі, що кожна людина, будучи вільною у виборі, віддасть перевагу більш довгому життю, більш високому рівню освіти і кращому матеріальному забезпеченню. Допускається, однак, що фактично вибирається, не власне "довголіття", але ті блага, які повинні бути пов'язані з ним. У даному випадку це довге і здорове життя [2].

Інакше кажучи, три виміри представляють (у свідомості роблять вибір) щось більше, ніж те, що випливає з їх визначень безпосередньо, і це неявне припущення має бути відображено в кількісних показниках людського розвитку.

1) Довголіття представляє здатність прожити довге і здорове життя. Не існує, однак, прямого зв'язку між довголіттям і рівнем здоров'я населення. З одного боку, населення з більш високим відсотком "практично здорових" повинно, за інших рівних умов, володіти великим (у середньому) довголіттям. У той же час більш

висока смертність у середніх віках відзначається, як правило, зниженню поширеності хронічних захворювань [3]. Навпаки, збільшення довголіття в більшій мірі, ніж внаслідок усунення екзогенних причин смерті (таких, як заразні захворювання, голод, насильство), пов'язане зі зростанням частки хронічних хворих та інвалідів у даному населенні.

2) Освіченість також є важливим показником, який неможливо вимірювати ізольовано. Вона являє набуття здібностей та накопичення знань, спілкування, обмін інформацією. І це, безсумнівно, необхідно для повноправної участі в житті сучасного суспільства і внесення до нього свого вкладу. У сучасних умовах цінність освіти особливо висока і продовжує збільшуватися в міру розвитку науково-технічної революції та домінуючої ролі інформаційних технологій.

3) Рівень життя являє доступ до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи "впровадження здорового способу життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією та участь у житті суспільства" [2]. Цей показник є найбільш складним для оцінки і тлумачення. ПРООН підкреслює, що матеріальний стандарт життя (або персональне багатство) тільки відкриває можливості, наявні у людини, але не визначає використання цих можливостей. Іншими словами, це засіб, що розширює можливості вибору, в тому сенсі, що саме відстання в матеріальному рівні життя зумовлює загальний низький рівень людського розвитку.

Крім того, можна назвати інші напрями, в яких людський вибір може бути недвозначно зроблено (такі як політична свобода, права людини, розвиток творчих здібностей і т.д.), і відповідно багато інших оцінок людського розвитку можуть бути використані. Практика застосування концепції людського розвитку, проте, обмежується поки лише названими трьома.

Високий рівень довіри до ООН і до її спеціалізованих структур, включаючи ПРООН, а також методологічні підстави зробили ІЛР одним з найавторитетніших класифікацій, що характеризують суспільний розвиток, а також він втілює зазначені вище концепції людського розвитку. ІЛР вимірює досягнення країни за трьома ос-

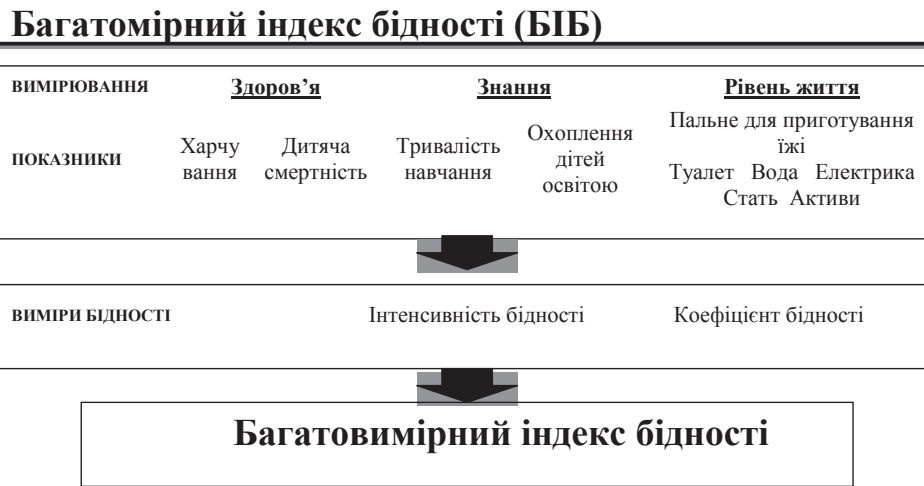

Рис. 2. Розрахунок Багатомірного індексу бідності

Джерело: складено автором на основі джерела [4].

новними напрямками, для яких оцінюються спеціальні індекси.

1. Індекс очікуваної тривалості життя: здоров'я та довголіття, вимірювані показником середньої очікуваної тривалості життя при народженні.

2. Індекс освіти: доступ до освіти, вимірюваний середньою очікуваною тривалістю навчання дітей шкільного віку та середньою тривалістю навчання дорослого населення.

3. Індекс валового національного доходу: гідний рівень життя, вимірюваний величиною валового національного доходу (ВНД) на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС).

Ці три виміри стандартизуються у вигляді числових значень від 0 до 1, середнє геометричне яких представляє собою сукупний показник ІЛР в діапазоні від 0 до 1. Потім держави ранжуються на основі цього показника.

У 2010 році сімейство індикаторів, які вимірюють ІЛР, було розширено, а сам індекс піддався істотному коригуванню. На додаток до використовуваного ІЛР (рис. 1), який є зведеним показником, що спирається на статистичні дані середні по країнах і не враховує внутрішньої нерівності, були введені три нові індикатора: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЧРН) (рис. 3),

Рис. 3. Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності

Джерело: складено автором на основі джерела [4].

Таблиця 1. Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням нерівності для країн світу

Країна	Місце в рейтингу	Індекс людського розвитку (ІЛР)	ІЛР, не пов'язаний з доходами	Квінтильний коефіцієнт доходу 2000–2010	ВНД на душу населення
		значення	значення		дол. США 2005 р. по ПКС
		2012	2012		2012
Норвегія	1	0,955	0,977	3,9	48688
США	3	0,937	0,958	8,4	43480
Росія	55	0,788	0,816	7,3	14461
Україна	78	0,74	0,813	3,8	6428
Китай	101	0,699	0,728	9,6	7945
Індія	136	0,554	0,575	4,9	3285
Конго	142	0,534	0,553	10,7	2934
Пакистан	146	0,515	0,534	4,2	2566

Джерело: складено автором на основі [5].

Індекс гендерної нерівності (ІГН) і Індекс багатомірної бідності (ІМБ) (рис. 2) [4].

Доповіді про розвиток людського потенціалу ПРООН готуються на регіональному, національному та міжнародному рівні. У підсумковому звіті зводяться всі основні показники "рівня життя" населення країн та регіонів, представлених у доповіді. При визначенні рейтингу враховуються безліч факторів, таких як положення в галузі прав людини і громадянських свобод, можливість участі у суспільному житті, соціальна захищеність, ступінь територіальної та соціальної мобільності населення, показники рівня культурного розвитку населення, доступу до інформації, здоров'я, рівня безробіття, стану злочинності, охорони навколишнього середовища та інші. У підсумковому рейтингу всі держави ранжуються на основі ІЛР і класифікуються за чотирма категоріями:

- країни з дуже високим рівнем ІЛР;
- країни з високим рівнем ІЛР;
- країни із середнім рівнем ІЛР;
- країни з низьким рівнем ІЛР.

Далі ми пропонуємо проаналізувати значення ІЛР та інших показників для 8 країн світу, з яких кожні дві країни відносяться до чотирьох зазначених вище категорій, у тому числі й для України. Дані використанні з матеріалів доповіді ПРООН про людський розвиток 2013, яка має назву "Піднесення Півдня: людський прогрес у багатомірному світі" [5].

Перш за все, необхідно дати визначення новим показникам, що використані для аналізу у таблиці 1. Так,

Таблиця 2. Багатомірний індекс бідності для країн світу

Країна	Місце в рейтингу	Багатомірний індекс бідності	Національна межа бідності (%)
Норвегія	1
США	3
Росія	55	0,005	11,1
Україна	78	0,008	2,9
Китай	101	0,056	2,8
Індія	136	0,283	29,8
Конго	142	0,208	50,1
Пакистан	146	0,264	22,3

Джерело: складено автором на основі [5].

ІЛР, не пов'язаний з доходом — значення ІЛР, обчислене тільки на основі показників очікуваної тривалості життя та освіти. Квінтильний коефіцієнт доходу — це відношення показника середнього доходу найбагатших 20% населення до середнього доходу найбідніших 20% населення. Так, було встановлено, що до країн з дуже високим ІЛР відносяться 47 країн світу і в середньому ІЛР для них становить 0,87. До країн з високим рівнем людського розвитку відносяться 46 країн світу, у тому числі Україна, яка посідає 78 місце. Середнє значення ІЛР для даної групи країн становить 0,74. Треба звернути увагу, що щільність у середніх значеннях ІЛР найвища для даної категорії країн. До країн з середнім рівнем людського розвитку відносяться 46 країн та середнє значення ІЛР становить 0,62. До країн з низьким рівнем людського розвитку відносяться 45 країн з середнім значенням ІЛР 0,43. Найвищу сходинку у рейтингу займає Норвегія та найнижчу — Нігер. Як ми можемо побачити з таблиці, значення ІЛР, не пов'язаного з доходом, перевищує ІЛР для всіх країн світу. Цікавими є значення квінтильного коефіцієнту для країн, оскільки він не збігається зі значенням ІЛР та місцем у рейтингу.

Перед тим, як розглянути значення приведені в таблиці 2, необхідно надати визначення та встановити сутність Багатомірного індексу бідності та національної межі бідності. Багатомірний індекс бідності (БІБ) — це процентна частка населення, яка зазнає багатомірної бідності, скоригована з урахуванням інтенсивності депривації. Депривація (deprivation) — це психічний стан, коли суб'єкт не має змоги задовольняти деякі свої основні (життєві) психічні потреби достатньою мірою впродовж тривалого часу. Тобто йдеться про втрату чогось такого, що необхідно індивіду для задоволення певних важливих потреб. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці [Варій М.Й. Загальна психологія — К.: "Центр учбової літератури", 2007. — 968 с.]. Національна межа бідності — в Україні визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середнього доходу (витрат) 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим — 0,7 (наприклад, домогосподарство з трьох осіб має у своєму складі 2,4 умовної особи: $1 + 0,7 + 0,7 = 2,4$). Медіанний рівень доходів (витрат) — це рівень доходів (витрат), який знаходиться всередині упорядкованого за зростанням середньодушових показників доходів (витрат) ряду населення.

Як ми бачимо з таблиці, БІБ зворотнопропорційний до рейтингу країн за ІЛР, при цьому національна межа бідності не збігається з рейтингом. З приведених вище країн за показником національної межі бідності лідером є Конго — майже 50% населення країни за межею бідності. Для України даний показник має відносно низьке значення — 2,8%.

Піднесення Півдня радикально змінює світ у XXI столітті. Країни, що розвиваються, перетворилися на рушійну силу економічного зростання, рятуючи сотні мільйонів людей від бідності та надаючи іншим мільярдам можливість стати представниками середнього класу. Цю інформацію наведено у Доповіді ПРООН про людський розвиток 2013 "Піднесення Півдня: людський прогрес у багатоманітному світі". Піднесення Півдня виступає безпрецедентним явищем як за темпами, так і за охопленням. Це явище стосується не тільки країн БРІК — країн із середнім рівнем доходів, до яких входять Бразилія, Росія, Індія та Китай. Доповідь показує, що більш ніж 40 країн світу, що розвивається, показали набагато кращі результати розвитку, аніж очіувалося. Ці досягнення стали можливими через інвестиції у освіту, охорону здоров'я та соціальні програми, а також відкриту співпрацю зі світом, що стає дедалі більше взаємопов'язаним.

У перше за багато століть Південь перетворився на рушійну силу економічного зростання та соціальних змін:

— Китай та Індія подвоїли дохід на душу населення за менш ніж 20 років — це вдвічі швидше аніж під час Промислової революції у Європі та Північній Америці. "Промислова революція змінила життя мільйонів людей, в той час як зараз ми маємо справу із мільярдами", — говорить Халід Малік, головний дописувач до Доповіді 2013 року;

— У Доповіді прогнозується, що до 2020 року сукупний дохід трьох провідних економік Півдня — Китаю, Індії та Бразилії — перевершить сукупне виробництво США, Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії та Канади;

— Стандарти життя на півдні значно покращуються. Відношення людей, що живуть за межею надзвичайної бідності по усьому світу знизилася з 43% у 1990 році до 22% у 2008;

— Країни, що розвиваються, майже подвоїли свою частку в світовій торгівлі товарами — з 25% у 1980 році до 47% у 2010. Торгівля поміж країнами півдня стала ключовим фактором цього зростання, збільшившись з 10% до 25% від обсягів світової торгівлі за минулі 30 років, в той час як рівень торгівлі поміж розвинутими країнами зменшився з 46% до 30% [5].

Україна у 2011 році за індексом людського розвитку, який склав 0,729, посіла 76 місце серед 187 країн світу, а скоригований на нерівність ІЛР становив 0,662. Отже, за 2010—2011 рр. індекс людського розвитку відображає позитивну динаміку, хоча позиція України в рейтингу знизилася [6]. За висновками науковців, людський розвиток в Україні найбільш суттєво зумовлюють соціальні чинники — 44%, потім — економічні — 39% та політичні — 17%. Інтегральна оцінка впливовості головних діючих сил на перебіг процесів людського розвитку в Україні відображає найбільший вплив виконавчої влади (36%), потім — законодавчої (30%), олігархів (13%), громадських організацій та Росії (по 6%), США (5%), ЄС (4%) [7]. Крім того, цікавим є те, що у доповіді ПРООН у 2013 році за Індексом людського розвитку Україна займає 78 місце з 186 країн, для яких він розраховується, що говорить про подальше погіршення показника.

ВИСНОВКИ

Людський розвиток для України буде ефективним за своїм характером при більш глибокому розумінні потреб людей, а також при переході від системи споживання ресурсів до такого способу життя, за який якість життя визначається не тільки матеріальними, а й іншими цінностями — стійким способом життя людей.

Література:

1. Васильченко В.С. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грішнова, Л.П. Керб. — К.: КНЕУ, 2005. — Режим доступу: <http://buklib.net/books/21930/>
2. UNDP. Human Development Report 1993 / UNDP. — New York: Oxford University Press, 1993.
3. Riley J.C. The Risk of Being Sick: Morbidity Trends in Four Countries, Population and Development Review / J.C. Riley, 1990. — 16 (3). — P. 403—432.
4. Индекс развития человеческого потенциала — информация об исследовании [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info>
5. Human Development Report 2013: The Rise of the South Human Progress in a Diverse World, Statistical annex, United Nations Development Programme (UNDP), P. 140—203.
6. Карпенко А.В. Рівень людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А.В. Карпенко. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdau/2012_17_1/17-1-28.pdf
7. Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — 792 с.

References:

1. Vasyli'chenko, V.S. (2005), Upravlinnia trudovym potentsialom [Management of labor potential], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 2. UNDP (1993), "Human Development Report 1993", Oxford University Press, New York City, USA
 3. Riley, J.C. (1990), "The Risk of Being Sick: Morbidity Trends in Four Countries", Population and Development Review, vol. 16, pp. 403-432.
 4. Centre for Human Technologies (2013), "The Human Development Index - information about the research", available at: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info> (Accessed 20 September 2013).
 5. United Nations Development Programme (2013), "Human Development Report 2013: The Rise of the South Human Progress in a Diverse World, Statistical annex", New York City, USA
 6. Karpenko, A.V. (2012), "The level of human development in Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu, [Online], vol. 1, available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdau/2012_17_1/17-1-28.pdf (Accessed 20 September 2013).
 7. Krysachenko, V.S. (2005), Ukrain's'kyj sotsium [Ukrainian socium], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 15.08.2013 р.*